Türkiye Zeytinciliğinde Tercihi:
Sevgi - Yoğun Üretim

Prof. Dr.
Ronan Sundıroğlu
Zeytinyağı Akademisi
Tadım Eğitimleri Bilim Kurulu Başkanı
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,
Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü,
AYDIN

Not: Bu yazı 30-31 Ekim 2021 tarihlerinde 'Ulusal Aile Çiftçiliği Sempozyumu' Ankara'da sözlü olarak sunulan Türkiye Zeytinciliğinde Büyük Tercih! Sevgi -Yoğun Üretim" bildirisinden esinlenerek kaleme alınmıştır.

Zeytincilik, Anadolu'da MÖ 6000 yıllarında başladığı yolculuğunu bıkmadan usanmadan devam ettiren, "öldükten sonra da ölmeyen", "Sadece iyi insanlar zeytin dikebilir." sözüne uygun bir biçimde yetiştiriciliği yapılan, sevgi- yoğun bir üretim şeklidir. İktisattaki emek-yoğun, sermaye-yoğun ve bilgi-yoğun üretimden farklılık gösteren bu yöntemle sürdürülen zeytincilik, Türkiye'de 'Aile Çiftçiliği' kavramıyla bütünleşmiş durumdadır. Zeytin meyvesinin özellikle hasadı sırasında 'Aile' kavramı ayrı bir önem taşımaktadır.

Anadolu topraklarında zeytinciliğinin hâlihazırdaki şartları, "sevgi-yoğun üretim" ile "aile çiftçiliği"ni içerisinde barındıran bir sevda ve bir kültürdür. Bu kültürde semavi dinler, masallar, hikayeler ve efsaneler yer almaktadır. Musevi inancının kitabı Tevrat'ta zeytinden "kutsal bir ağaç" olarak söz edilirken, Hıristiyan inancı İncil'de ise "hayat ağacı" olarak bahsedilmekte ve Nuh Peygamber'e tufanın bittiğinin müjdesini, gagasında zeytin dalı ile gelen bir güvercin tarafından verildiği dile getirmektedir. Müslüman inancının kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'de ise Nur Suresi'nde 'mübareketin zeytun' diye anılmakta, insanlığa faydası ise Nahl Suresi'nde anlatılmaktadır (Atilla, 2009). Beyaz bir güvercinin tufan sonrasında ağzında bir zeytin dalıyla Nuh'un gemisine dönmesi, yüzyıllardan bu yana zeytin bitkisinin barışın simgesi ve canlılık belirtisi olarak kabul edilmesine neden olmaktadır. Bölgede yürütülen bir araştırmada, deniz seviyesinden 1.157 metre yükseklikte zeytin ağacı bulunması, Cudi ve Gabar dağlarında çok sayıda yabani zeytin ağaçlarının varlığı, Nuh'un gemisinin Ağrı dağına değil, Cudi dağına konduğu rivayetini güçlendirmektedir. Diğer yandan, MÖ 4. yüzyılda Atina Anayasasında yer alan ve Aristo tarafından kaleme alınan "Devlet malı veya özel mülkiyet farkı olmaksızın, zeytin ağacını kesen veya deviren herkes mahkemede yargılanacaktır; eğer suçlu bulunurlarsa idam edilmek suretiyle cezalandırılacaklardır." sözü zeytin ağacına tarihte verilen önemi bir kez daha vurgulamaktadır. Nitekim zeytin yetiştiriciliğinin yayılmasında büyük rol oynayan Romalıların, diyetlerinde zeytin yerine hayvansal yağları kullananları barbar olarak tanımlamaları, Hipokrat'ın zeytinyağını tedavilerinde kullanması bu önemi pekiştirmektedir (Özkaya ve ark, 2008).

Antik çağda Batı Anadolu'da, "Sadece iyi insanlar zeytin dikebilirdi." denir iken, arkeolojik çalışmalar, Ege Denizi'ndeki Santorini Adasında yapılan 39 bin yıllık zeytin yaprağı fosilleri ortaya çıkarıldığını bildirmektedirler. Belki de zeytin ağacından, MÖ 6. yüzyıldan bu yana ekonomik olarak faydalanıldığı için "Zeytin, bütün ağaçların ilkidir." denilmektedir.

İlk zeytin hasadının ne zaman ve hangi uygarlık tarafından yapıldığı hakkında henüz kesin bir bilgi olmamasına rağmen, yetiştiriciliğinin ilk kez MÖ 4. yüzyılda Sâmiler tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir. Aynı dönemde zeytin bitkisinin dünyada farklı kıtalara yayılmaya başladığı; Güneydoğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya, oradan Ege adaları yolu ile Yunanistan, İtalya, Fransa ve İspanya'ya uzanan ilk kolla Sicilya yolu ile Kuzey Afrika'ya ulaştığı, bu kolun Güneydoğu Anadolu'dan (Mardin-Kahramanmaraş-Hatay üçgeni) Suriye ve Mısır üzerinden ilerleyen ikinci kol ile birleşen birinci kolun Akdeniz'in güney kıyılarını kapsadığı belirtilmektedir. Zeytin; 19. yüzyılda dünyadaki turunu, üçüncü kolun ise Irak ve İran'dan Afganistan ve Pakistan'a ilerlemesi ve 16. yüzyılda İspanyolların Güney ve Kuzey Amerika'ya götürmesi ile tamamlanmıştır (Ünsal, 2000). Bu tur, hâlen 21. yüzyılda, Avusturalya, Yeni Zelanda ve Güneydoğu Asya'nın bazı bölgelerine doğru devam etmektedir.

Günümüzden 2600 yıl önce zeytinin yağa işlendiği, İzmir Urla'da antik çağ "İonia"sından kalma "Klazomenai" zeytinyağı işleğinde kullanılan teknikten anlaşılmaktadır. Bu işlekten amforalarda bugünkü Ukrayna'ya zeytinyağı gönderildiği ise ilginç bir gerçektir. Tıbbın babası Hipokrat "Yiyeceğin ilacın olsun, ilacın da yiyeceğin." derken, sanki zeytin ve zeytinyağını tarif etmektedir. Zeytin ağacı ve zeytin meyvesinin suyu olan zeytinyağı, yeryüzüne ve Türkiye'ye adeta bir armağan olarak gönderilmiştir (Atilla, 2009). Romalılardan kalma bir özdeyişte, "Bir insan ne zaman ölür? O'nu en son anan insan da öldüğü zaman!" misali işte zeytin ağacı da bu sözü insana vesile kılan bir ağaçtır. Antik çağ yazarlarından biri, "Zeytin dededen toruna mektup yazar." demektedir. Anadolu'da ise: "Bağ babadan, zeytin dededen kalır." denmektedir. Bilcümle zeytin ağacı Türkiye coğrafyasında bizlere bin yıldır hep aynı öyküyü anlatmaktadır (Atilla, 2009).

Diğer yanda zeytin, yaşadığı yaşla orantılı olsa gerek tarih kitaplarından yavaşça süzülerek hayatımıza girmeyi hep başarmıştır. Hele bir de Akdeniz sahillerinde yaşıyorsanız kendinizi mutlaka ve mutlaka onun gölgesinde bulursunuz. Zeytinin, toprak üstü tüm organları bilfiil değerlendirildiğinden; bir ülke ekonomisinin tarım, sanayi, hizmetlerden oluşan temel ana sektörlerinin hepsinde hatta ülkenin edebiyatında, felsefesinde, mimarisinde yer alması sevgi-yoğun üretim değil de nedir?

Zeytin ağacının bir adı da "güneş ağacı"dır, güneşi çok sevmektedir. Bir lafı varmış zeytin ağacının; 'Sahibim deli olsa da beni sürekli kesse.' diye. Çünkü zeytin ağacı kestikçe gençleşmektedir. Yaşlandıkça "gençleştirme budaması" (tekniğine uygun olursa) ile gençleşir ve yine sağlıklı ve verimli hale gelir. Türkiye'de öyle eski zeytin ağaçları vardır ki, halen verimli kalmayı başarmıştır. Dünyada hiçbir ağaç yoktur ki (dal kanseri olduğu halde bile) bu kadar meyve versin ve de meyvesi bu kadar uzun süre dalında kalsın. Bu harika ağaç, mayısta çiçeğini açar, mayıs sonunda meyve bağlar; haziran, temmuz, ağustosta meyvesi büyür ve eylülde hasat başlar. Hasadı ekim, kasım aralık, hatta ocak, şubat aylarına kadar devam eder. Hatta bazen mahsulü bol olduğunda, nisan ayına kadar hasat devam edebilir ve sonrasında yapraklarını dökmeden dinlenmeye çekilir. Zeytin bir meyvedir ama ağacın başından meyvesini alıp yiyemezsiniz. Sadece Türkiye'de İzmir/Çeşme /Karaburun'da bulunan "Hurma" zeytin "Phoma oleae" mantarı sayesinde dalından koparılıp sofralık olarak tüketilmektedir. Ancak farklı ekolojilerde bazı yıllar hurmalaşma gösteren zeytin çeşitleri de bulunmaktadır. Zeytin meyvesi mutlaka işlenmek zorundadır, böylece gıda sanayiye de hammadde sağlanmaktadır. Özetle zeytin meyvesi; bölgesel özellikler, çeşit, renk vb. bazı diğer kriterlere göre "sofralık zeytine" ve/veya "zeytinyağına" işlenerek sofralardaki yerini almaktadır. Türkiye'de zeytincilik, ortalama 10 ile 26 dekar alanda, genellikle de geleneksel küçük aile işletmeciliği yapısındadır. Bu zeytinliklerin büyük bir oranı yamaçta, dağlık ve yüksek eğimli arazilerdedir (Olgun 1988, Tunalıoğlu ve Gökçe, 2002, Gönenç, 2011, Seçer ve Emeksiz, 2012). Bunun sebebi, doğadaki marifetli karatavuk ve sığırcık kuşlarıdır. Zeytin meyvesinin tohumları normal koşullarda oldukça zor çimlenmektedir. Doğa her zamanki gibi devreye girerek, bu kuşları sessizce üretim döngüsüne dahil etmektedir. Zeytinin yabanisi olan yağlı ve lezzetli delice meyvelerini yiyen kuşlar, çekirdeklerini, usulca ve aynı sakinlikle dağlık arazilere bırakmakta böylece genç deliceler yamaç ve dağlık arazilerde birer birer boy göstermeye başlamaktadır. Bu delicelerin bazıları kendi kendine akıllı zeytin olmayı başardıkları gibi bazılar da bunun için yani iri meyveli ve kültürlü zeytin ağacı olabilmek için aşılanmayı beklemektedir. Deliceler, Türkiye'nin çok önemli değerleridir. Zira bunlar aynı zamanda zeytinin ülkemizin değerli gen kaynaklarıdır. İşte bu noktada da Türkiye gerçeği devreye girmektedir. Marifetli zeytin aşıcıları, çoğu kez dededen ve babadan kalan yamaç, dağlık ve küçük arazilerdeki, delicelerle 'geleneksel zeytincilik' olarak da ifade edilen 'aile zeytinciliği'ni inşaa etmekte çoğu zaman. Kökleri, 'Yılkı Atları' sürüleri misali vahşi ve dayanıklı muhteşem zeytinlikler oluşturarak adeta kültürlü olmaya direnmektedirler. Bu durum ise sevgi-yoğun üretimin bir başka deyişle geleneksel yapıdaki aile zeytinciliğinin, modern ya da endüstrileşmiş zeytinciliğe direnişinin de bir göstergesidir.

Türkiye'de zeytin ağacı, Şırnak'tan Artvin'e uzanan geniş bir coğrafyada yer almakta ve mikro klimalar dahil 42 ilde yetiştirilmektedir. Zeytinin ekonomik anlamda tarımı ise ancak 36 ilde yapılmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yapılan bir araştırmada zeytin işletmelerinde başa baş noktası yani zeytincilikte işletmelerin dayanabildiği ne kâr ne zarar edildiğini ifade eden arazi büyüklüğü, 11 dekar olarak tespit edilmiştir (Gönenç, 2011). Türkiye'de zeytincilikle geçimini sağlayan aileler, küçük arazi varlığı yanında, dağlık arazilerdeki bu zeytinliklerinde kültürel işlemleri (budama, sulama, gübreleme vb.) yapamadıklarından zeytinin genetiğinde var olan, alternans (bir yıl çok bir yıl az ürün verme) ile baş etmeye çalışırlar.

Ama bu aileler zeytin ağaçlarını öyle severler ki, sonbaharla birlikte başlayan ve kış boyunca (eylül ayı sonundan, şubat bazen de mart sonu) devam eden hasada hep ailece/aile-işgücüyle destek verirler. Zeytin hasadı Türkiye'deki zeytincilik yapan aile işletmeleri için emek, ama hiç bitmek bilmeyen sevgi-yoğun bir emektir. Eylül ayında erken hasatla toplanan meyveler ya salamura havuzlarına ya da yağa işlenmesi için zeytinyağı işletmelerine gönderilmeye başlanır. Zeytincilik yapılan illerde her yer "pirina" kokar (Atilla, 2009). Zeytinci aileler için bu koku bereket, bolluk ayrıca sağlığın da habercisidir. Bilene mutluluk bilmeyene tuhaf gelen bu kokuyu teneffüs eden aileler iki yılda bir -bir yıl çok bir yıl az meyve veren ağaçlarından- iki yıllık kahvaltılık zeytinlerini ve yemeklik zeytinyağlarını garanti etmiş olmanın mutluluğunu yaşarlar. Türkiye'de zeytin ağacını, Ziraat Fakültelerindeki derslerde anlatırken çok yıllık bir meyve ağacı olduğunu, yapraklarını dökmediğini, "zeytin" adı verilen meyvelerinden zeytinyağı elde edildiğini ya da salamuraya işlendiğini anlatırız. Bir de hikâyeleşmiş anekdot vardır. "Bir tarihte Türkiye'de zeytincilikle geçimini sağlayan çiftçiler, dönemin Tarım Bakanı'nın kapısını çalarlar. O yıl yaşadıkları don ve dolu zararı nedeniyle daha fazla fiyat desteği istediklerini iletirler. Sayın Bakan, o yıl bütçenin son derece kısıtlı olduğunu ve zeytin yerine başka bir bitki ekmeleri gerektiğini ifade eder. Burada amaç nedir? Zeytin bitkisinin çok yıllık bir meyve ağacı olduğunu, ekilmeyip dikileceğini bile bilmeyen bir Tarım Bakanının olduğunu mu anlatmak, yoksa ülkedeki politikaların kısa-orta ve uzun vadedeki planlanma sorunlarının üreticilere yansımasını mı vurgulamaktır?

Türkiye'nin geleneksel ağırlıklı zeytinciliği ile tüm ilgili kurum ve kuruluşlarının desteğine rağmen modern zeytincilik adeta bir doku uyuşmazlığı içerisindedir. Buradan hareketle, Türkiye zeytinciliğinin "geleneksel yapısını", 'aile çiftçiliği' tanımıyla örtüşür bir biçimde iktisatta öğretilen emek-yoğun, sermaye-yoğun ve bilgi-yoğun temelinden farklı; sevgi-yoğun olarak ifade etmek mümkündür. Oysa günümüzde Avrupa Birliği'nin Akdeniz'e kıyısı olan önemli zeytin üreticisi ülkelerinde zeytincilik, çoktan tarıma dayalı sanayiye hammadde sağladığı için emek-yoğun üretimden sanayi-yoğun üretime adım atmıştır.

Türkiye bugüne dek sürekli modern zeytincilik kavramıyla meşgul edilmiş, fakat bu kavramın içi mevcut ve uygulanmakta olan politikalarla doldurulamamıştır. Oysa tarımın genelinde olduğu gibi zeytincilikte de modern/tarımı /zeytinciliği var etmek adına geleneksel tarımı/zeytinciliği yok etmek bir zorunluluk olmamalıdır. Zeytin, Türkiye topraklarının var olduğu coğrafyaya adapte olmuş, uzun ömürlü bir meyve ağacıdır. Türkiye'nin zeytinden vazgeçmek gibi bir lüksü olmayacağı artık kabul edilmelidir. Günümüzde bu meyvenin başta insan sağlığına olmak üzere tarıma, gıdaya ve sanayiye dolayısıyla da ekonomiye olan önemi yeterince araştırılmış ve tartışılmıştır. Bu anlamda, Türkiye Cumhuriyeti devletinin ilgili bakanlıkları, kurumları, üniversiteleri ve sivil toplum kuruluşları, üretim yapılan bölgelerdeki yerel otoriteler, 'zeytin' meyvesi konusunda yeterince bilgi sahibidirler. Türkiye'de zeytincilik, çoğu kez dingin bazen zeytin ağacına has bir eda ve ağırbaşlılıkla, "sevgi-yoğun", 'kültür yoğun' ve "aile çiftçiliği' tercihiyle devam ettirilmektedir. Mevcut durum, küresel ekonominin rekabet kuralları ya da yeni uluslararası ekonomi teorileriyle bağdaşmamaktadır. Bu nedenle de Türkiye zeytinciliği, sürekli bir yol ayrımındadır. Bu yol ayrımlarında ulusal ve uluslararası tarım politikalarının rolü elbette çok büyüktür. Bir yandan bütçe yüküne neden olan desteklemeler (sertifikalı fidan desteği, toprak analizi, girdi ve zeytinyağı prim destekleri) devam etmekte iken diğer yandan zeytinci aileler, zeytinlik alanlardan uzaklaştırılmaya yönelik bir mücadeleye zorlanmaktadırlar. Anadolu topraklarında binlerce yıldır var olan zeytin ağacı ülkemizde bugüne dek ulusal bazda turizm sektörü (yazlık konutlar, oteller) doğal afetlerle (erozyon, fırtına v.) verdiği mücadeleyi şimdi de maden, enerji, ulaştırma sektörüyle yaşamaktadır. Bir eliyle zeytin çiftçilerine destek veren devlet, diğer eliyle adeta verdiği desteği bir yana bırakıp zaten ekonomik anlamda kârlılığı tartışılır olan zeytin arazilerini ve zeytincileri umutsuzluğa terk etmektedir. Bu durum, uluslararası rekabette de belirgin bir tercihi olmayan Türkiye zeytinciliği için giderek içinden çıkılmaz hal almaktadır. Bu bağlamda, Türkiye gibi tarımın mevcudiyetinin ayrıcalık olduğu ülkelerde, özellikle de zeytincilikte aile çiftçiliğini yerinde ve yeniden doğru bir biçimde değerlendirilmek çok önemlidir. Bu anlamda, gen kaynaklarına ulaşılması, yörelere özgün çeşitler üretmek, coğrafi bölgelerdeki çeşitlerin dikkate alınması, organik ve butik üretimin değerlendirilmesi, kalite ve tadım panellerinin geliştirilmesi gibi bazı tercihler üzerinde ciddi biçimde düşünmek gereklidir. Bu nedenle de en önemlisi tarımın birçok faaliyet kolunda olduğu gibi siyasi otorite tarafından alınan kararlar ve uygulanan politikalarda zeytinlik alanları, zeytin çiftçilerini (sayı vb.) iyi tanımak gerekmektedir. Bunun için dünyadaki başarılı örnekler değerlendirilebilir. Mesela, bugün İspanya miktar artışında potansiyelini artırmış, Türkiye gibi küçük aile işletmelerine sahip İtalya ise ve bu yapıyı koruyarak mevcut imkânlarını markalaşma ile fırsata dönüştürmüştür. Türkiye, Ar-Ge'de süreklilik sağlayarak, sektörün ihtiyacı olan bilgileri üretmeye devam etmektir. Zeytinciliği sadece tarım olarak değil, kırsal turizm, gastronomi ve belki de sinema gibi dünya gündeminde yer alabilecek diğer sektörlerin de bir parçası haline getirebilmelidir.

Bugün Türkiye zeytinciliğinde ulusal bazda, doğru hedeflere ulaşılabilirlikte, ilgili kurum ve kuruluşların var olduğu (ilgili siyasi otorite, sivil toplum kuruluşları, üniversite, vb.) bir yapı mevcuttur. Bu yapının mevcudiyetini sürdürebilmesi ve işlerliği için gerekli olan birlikte hareket edilebilirliktir. Torun /yeni nesil zeytinciler, zeytin ağaçlarına ve zeytinliklerine ancak bu şartların yerine getirilmesiyle sahip çıkacaklardır. Burada bahsedilen tüm farkındalıklardan yola çıkılarak, Türkiye zeytinciliğindeki mevcut geleneksel yapının 'aile zeytinciliği/işletmeciliği' olarak kabul edilebileceğini ve üretimin emek-yoğun ya da daha naif bir şekliyle 'sevgi-yoğun' bir yapıda olduğunu ifade etmeyi düşünmüşlerdir. Asıl olan, mevcut durumun ulusal bir tercih mi yoksa uygulanmakta olan tarım politikalarının bir sonucu mu olduğunun belirlenmesidir.

KAYNAKLAR

Atilla, N. 2009. Ağaçtan İnsana Zeytinyağı Anıtları, Komili, Ana Gıda, Zer Matbaası, Kasım, 2009. İzmir

Gönenç, S., 2011. TR63 Bölgesi Zeytincilik Sektör Raporu ve Fizibilite Çalışması, DOĞAKA, Osmaniye, http://www.doguakdeniz2023.org/Download/zeytincilik_sektor_raporu_ve_fizilibite_calismasi.pdf (Erişim:10 Eylül 2014)

IOC, 2014. www.internationalolive org. Madrid (Erişim:12 Eylül 2014).

Özkaya, M.T., Ulaş, M. ve Çakır, E., 2008. Zeytin Ağacı ve Zeytin Yetiştiriciliği, 1-25s; (in) "Zeytinyağı" (ed: Göğüş, F., Özkaya, M.T. ve Ötleş, Ankara.

Özkaya, M. R, Tunalıoğlu, 2009. Zeytin Tanımının Türkiye Ölçeğinde Geliştirilmesi ve Kalkınma Stratejileri. Tarım 2015, Zeytin ve Zeytinyağı Sempozyumu. Yaşar Üniversitesi. 29 Mayıs 2009, İzmir.

Özkaya, M.T. Tunalıoğlu, R., Eken, Ş., Ulaş, M., Tan, M., Danacı, A., İnan, N. ve Tibet, Ü. 2010. "Türkiye Zeytinciliğinin Sorunları ve Çözüm Önerileri" TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi, s: 515-537, 11-15 Ocak 2010, Ankara.

Tunalıoğlu, R, Gökçe, O. 2002. Ege Bölgesinde Optimal Zeytin Yayılış Alanlarının Tespitine Yönelik Bir Araştırma, Yayın No: 90, Aralık, Ankara

Tunalıoğlu, R, 2010. Türkiye Zeytinciliği ve Pazarlama Politikaları: 2000-2010, Tarım 2015, Zeytin ve Zeytinyağı Sempozyumu, Yaşar Üniversitesi, Türkiye, Bildiriler Kitabı, s: 143 - 153, 29 Mayıs 2009, İzmir.

Seçer, A., Emeksiz, F., 2012. "Doğu Akdeniz Bölgesi'nde Zeytin ve Zeytinyağı Üretimi, Pazarlaması ve Bölgede Zeytinciliği Geliştirme Olanakları" Temmuz, TEPGE Yayın No:206, Ankara.

Tunalıoğlu R, 2013. "Zeytinyağında Kalite Tadım Paneli ve Pazarlama", 13. Ortak Akıl Toplantısı, Temmuz, 2013.Akhisar, Manisa.

Ünsal A., 2000. "Ölmez Ağacın Peşinde (Türkiye'de Zeytin ve Zeytinyağı)" Yapı Kredi Yayınları, 294s, '2012, 8. Basım). İstanbul.

